

УДК 94:[352:311.314] (477.83/.86) «18/19»

Микола Іваник

**«WIADOMOŚCI STATYSTYCZNE O STOSUNKACH KRAJOWYCH»
(«СТАТИСТИЧНІ ВІДОМОСТІ ПРО КРАЙОВІ ВІДНОСИНИ»)
ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ГАЛИЧИНІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.**

У статті систематизовано та проаналізовано матеріали багатомного видання, які відображають процес становлення, спроб реформування та діяльності органів місцевого самоврядування в Галичині другої половини XIX – початку XX ст. Матеріали стосуються діяльності повітових, міських і сільських рад та їх виконавчих органів у політичній та соціально-економічній сферах життєдіяльності галицького суспільства.

Ключові слова: Галичина, громада, місцеве самоврядування, повітові ради, міські ради.

Необхідність реформування адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування й надалі залишаються актуальними завданнями для України. Децентралізація влади, яку започаткував український уряд, покликана створити ефективний механізм управління на місцях, підвищити ефективність його діяльності. Запорукою успішності проведення реформи є врахування глибоких історичних традицій самоврядування українського народу.

Україна має свій, самобутній досвід розвитку самоврядних інституцій. У другій половині XIX ст. у Наддніпрянщині, що належала Російській імперії та в Галичині, що в статусі провінції входила до складу Австрійської, а згодом Австро-Угорської імперії, були запроваджені органи самоврядування. Особливий інтерес для дослідників становить Галичина, де органи самоврядування мали значно більше прав, у порівнянні з Наддніпрянською Україною, що обумовлено наданням Галичині автономії.

Упродовж 60–90-х рр. XIX ст. у провінції були запроваджені органи самоврядування на рівні сільських, міських громад і повітів. Закономірно, що така масштабна реформа сприяла росту зацікавлення проблемою з боку політичних та наукових кіл. Уже в 70-х рр. з'являються перші публікації, що мали на меті аналіз проведеної реформи, виявлення недоліків та вироблення рекомендацій для Галицького сейму щодо її удосконалення. Абсолютна більшість матеріалів публікувалась на сторінках «Статистичних відомостей про крайові відносини в Галичині», що перетворило зазначене видання на цінне джерело з вивчення історії місцевого самоврядування.

Слід зазначити, що заснування «Статистичних відомостей» стало можливим завдяки заходам відомого польського правника та статиста Тадеуша Пілата, організатора й керівника створеного за ініціативою Галицького сейму статистичного бюро при крайовому відділі та багатолітнього головного редактора «Статистичних відомостей». У перші роки свого існування видання слугувало насамперед поточним потребам автономного управління та його органів, тому матеріали стосувались передусім адміністративної й фінансової статистики.

Матеріали, що містяться у виданні, стосуються різних сфер життєдіяльності галицького суспільства – адміністративного устрою краю, чисельності населення, земельної власності, сільського господарства, промисловості та торгівлі, кредитно-фінансових відносин, виборчої статистики. Така різноплановість тематики перетворює «Статистичні відомості» на цінне джерело з історії суспільно-політичних та економічних процесів у Галичині. Слід зазначити, що органам місцевого самоврядування присвячено найбільше матеріалів, опублікованих у виданні.

За відсутності в історіографії спеціальної праці, присвяченої «Статистичним відомостям», практично усі дослідники історії Галичини використовують матеріали, вміщені у виданні.

Метою даної статті є оцінка джерелознавчої цінності «Статистичних відомостей», систематизація та аналіз матеріалів, які стосуються становлення, діяльності та реформування органів місцевого самоврядування в Галичині у другій половині XIX – на початку XX ст.

Спроби запровадити новий устрій самоврядування розпочались відразу після революції 1848–1849 рр., проте лише на початку 60-х рр. XIX ст. австрійський уряд здійснив низку практичних кроків для їх реалізації. У квітні 1861 р. крайовий відділ за дорученням Галицького сейму підготував проект закону про устрій громад. У червні 1861 р. в австрійському парламенті прем'єр-міністром А. Шмерлінгом представлено на розгляд проект громадського закону. При цьому він зазначав: «Теза громадського закону з 1849 р. про те, що підставою вільної держави є вільна громада беззастережно відповідає правді» [1, s. 275]. Невдовзі, 5 березня 1862 р. набув чинності громадський закон, який окреслив устрій громад у межах усієї імперії [2, арк. 7–9]. Саме на його засадах ґрунтувались прийняті Галицьким сеймом упродовж 19–22 березня 1866 р. урядові

проекти законів про громади, панські маєтки та повітове представництво та відповідні виборчі ординації. Після їх затвердження у Відні 12 серпня 1866 р., вони набули чинності [3, s. 59–87].

Ключову роль у новій системі самоврядування відігравали повітові ради як представницькі органи на рівні повітів та їх виконавчі органи – повітові відділи, які разом становили повітове представництво. Вони мали контрольні повноваження стосовно рад нижчого рівня – громадських (сільських і міських), право затвердження або скасування рішень рад нижчого рівня. Фактично повітові ради контролювали соціально-економічне життя повіту загалом і кожної громади зокрема у межах власних повноважень.

Саме органам повітового самоврядування був присвячений перший випуск «Відомостей», у якому опубліковано дві надзвичайно цінні праці: «Діяльність повітових представництв у 1872 р.» [4]. та «Повітові додатки до державних податків» [5]. Перша праця являє собою спробу комплексного аналізу діяльності повітових рад і відділів упродовж 1872 р. та містить масив інформації за кілька попередніх років. На вимогу крайового відділу повітові відділи були зобов'язані надати інформацію про діяльність повітових рад і відділів за заздалегідь встановленою формою, яка містила п'ять основних категорій, поділених на 19 підкатегорій, які практично стосувалися усіх сфер суспільного життя у повіті. Найбільш важливі з них містили дані про: персональний склад повітових рад і відділів і зміни у ньому; установи та фундації, які знаходились в управлінні повітових рад; заходи повітових рад стосовно утримання місцевих доріг, місцевої поліції, шкільництва, добродійних закладів тощо.

Інша праця «Повітові додатки до державних податків» органічно доповнює загальну картину діяльності повітового представництва, характеризує фінансовий стан повітів. Закон дозволяв повітовим представництвам додатково запроваджувати так звані «місцеві податки», які йшли на фінансування місцевих потреб, вони могли коливатись від 10 % – до 20 % від суми державних податків. У виняткових випадках вона могла становити й більше 20 %. Більш детальний аналіз фінансового стану галицьких повітів зроблено А. Стажецьким у праці «Видатки та доходи галицьких повітів станом на 1884 р.» [6]. Комплексний аналіз цього матеріалу дозволяє встановити розмір цих податків у кожному повіті та структуру витрат, а отже й фінансове становище повітів й економічну активність у них.

У наступному випуску «Відомостей» була вміщена праця Т. Пілата, присвячена устрою повітових рад та підсумкам виборів до цих представницьких органів [7]. У першій частині автор детально аналізував положення закону від 1866 р. про організацію повітових рад та відділів, вказував на сильні та слабкі аспекти закону, торкався проблеми так званих «двірських обшарів» (великих панських маєтків – примітка автора). Більш цінним є матеріал, присвячений аналізу підсумків виборів до повітових рад. Він містить відомості про національну приналежність, фах та майновий стан повітових радних, які, як виявилось, на 90 % належали до шляхетського стану.

Закон про повітове представництво передбачав, що повітова рада, для забезпечення діяльності повітового відділу, своєю ухвалою визначає чисельність допоміжного персоналу, рівень їхньої оплати та вимоги до фахової підготовки. Ключовою фігурою був секретар повітового відділу. За відсутності голови повітової ради він виконував його функції. У 1887 р. А. Стажецький публікує працю «Урядники галицьких повітових відділів у 1887 р.» [8]. Причиною появи цієї публікації стало збільшення чисельності повітових чиновників внаслідок передачі повітовим радам управління місцевими дорогами та зростання видатків на їх утримання. Загалом чисельність повітових чиновників зросла і коливалась від 2–3 – до 7–8 осіб. Крім того праця містить інформацію про кваліфікацію, займані посади та розмір оплати чиновників у кожному повіті. Своєрідним продовженням досліджень у цьому напрямку стала праця Б. Чоловського «Урядники галицьких повітових відділів у 1894 р.» [9].

У 1894 р. крайовий відділ, за дорученням Галицького сейму, зобов'язав повітові відділи надати інформацію про фаховий рівень основних категорій чиновників повітових відділів. Оскільки у сеймі готувались зміни до закону про повітове представництво в частині фахової підготовки чиновників повітових відділів, така інформація була потрібна для оцінки фактичного стану речей та можливості якнайшвидшого запровадження змін. Зміни мали стосуватися трьох основних категорій чиновників: секретарів, інженерів та інспекторів. Передбачалось, що кандидат на посаду секретаря повітової ради повинен мати закінчену правову освіту, інженер – закінчену технічну освіту, а інспектор – фінансову. Крайовий відділ отримав дані з 72 повітів (Львівський та Колбушівський не надали інформації – примітка автора). Згідно з якими, лише 15 секретарів повітових рад мали закінчені правничі студії, а більше половини мали лише середню освіту. З 59 інженерів лише 12 відповідали критеріям проекту закону. Не краща ситуація була й з інспекторами. Лише 7 із 44 повністю відповідали новим вимогам.

Наступна група матеріалів, опублікована на шпальтах «Відомостей..», стосувалася організації та діяльності органів міського самоврядування. Проте слід наголосити на тому, що практично усі

матеріали стосуються виборів до органів міського самоврядування. У 1875 р. Т. Пілат публікує працю «Склад міських представництв у 1874 р.» [10], у якій відображено підсумки виборів до міських рад. Цінність цієї праці полягає у тому, що автор подає релігійну приналежність та фах усіх новообраних міських радних. Дослідження стосується 304 громад (за винятком Львова і Кракова – примітка автора), які у відповідності до вимог до закону від 12 серпня 1866 р. мали статус містечка або міста. Це дає можливість встановити рівень представництва у міських радах та їх виконавчих органах трьох основних національних груп – польської, єврейської та української. У співставленні із національним складом мешканців галицьких міст це дозволяє визначити рівень пропорційності представництва цих груп у міських органах влади.

Своєрідним продовженням цієї праці стало дослідження С. Кашніці «Релігійний та фаховий склад громадських представництв, що підлягають закону від 1889 і 1896 р.» [11]. У другій половині XIX ст. австрійський уряд поділив галицькі міста на дві категорії – 30 найбільших міст отримали новий устрій самоврядування у 1889 р., решта (138 містечок) – у 1896 р. Частина містечок втратила свій статус і була переведена у статус сіл. У своїй праці автор аналізує релігійну приналежність і фах міських радних а також членів міських управ і магістратів станом на 1907 р. Автор використав значний статистичний матеріал, який, на вимогу крайового відділу, підготували повітові відділи. Джерельна цінність цієї праці зростає ще з огляду на те, що С. Кашніца проводить порівняння, ґрунтуючись на даних, зібраних і опублікованих Т. Пілатом у 1875 р. Це дозволяє встановити динаміку змін чисельного представництва трьох основних національних груп у галицьких містах.

Виборчій проблематиці присвячені дві наступні публікації у «Відомостях...». Їх поява була обумовлена підготовкою Галицьким сеймом змін до закону про вибори до міських рад найбільших галицьких міст. Норми закону від 1866 р. про вибори до міських рад ґрунтувались на куріальному виборчому праві. Усі виборці поділялись на три виборчі групи – курії в залежності від величини сплачуваного податку. Саме характеристики виборчих груп присвячена праця З. Гашинського «Склад виборчих груп у великих галицьких містах» [12]. Аналіз праці дозволяє встановити загальну чисельність виборців у містах, їх відсотковий розмір у відношенні до чисельності населення міст, чисельність виборців у кожній з виборчих груп.

У 1889 р. набув чинності новий закон про устрій самоврядування для 30 найбільших міст Галичини (за винятком Львова та Кракова – примітка автора). Відповідно до норм нового закону були проведені вибори. Постала необхідність комплексно проаналізувати підсумки виборів для вироблення рекомендацій Галицькому сейму щодо внесення змін до закону про вибори. У 1893 р. З. Гашинський публікує працю «Статистичні таблиці до реформи виборчої ординації для міст» [13]. Цінність цієї праці визначається й тією обставиною, що вона є продовженням попередньої праці автора «Склад виборчих груп у великих галицьких містах», опублікованій у 1888 р.

Автор аналізує загальну кількість виборців, кількість виборців в кожному з виборчих кіл та їх поділ на тих, хто має право вибору без огляду на розмір сплачуваного податку і тих, які мають на це право, сплачуючи податки. Не менш цінним є матеріал, який характеризує рід занять виборців у кожному з виборчих кіл. Праця містить матеріал, який відображає національну приналежність виборців, хоча недоліком є та обставина, що виділено лише дві групи – християн й іудеїв, що не дозволяє більш чітко визначити кількість українців та поляків й представників інших національностей серед виборців у найбільших галицьких містах. Ці дві праці З. Гашинського, доповнюють одна одну, є цінним джерелом для дослідження міського самоврядування великих галицьких міст.

Необхідністю вироблення рекомендацій Галицькому сейму щодо реформування устрою самоврядування у великих містах обумовлена поява праці К. Кухарського «Стан громадських урядників в 37 великих містах» [14]. За дорученням крайового відділу, автор підготував матеріал, який характеризує якість управлінського персоналу виконавчих органів міських рад – міських управ у містах, у яких планувалось змінити закон про устрій самоврядування. Дослідження містить дані про номенклатуру посад, освіту урядників, термін перебування на посадах, рівень оплати праці та ін. Особливий інтерес для дослідників становлять дані про секретарів міських управ, які по суті були другою посадовою особою в міському самоврядуванні після начальників громад (бургомістрів).

Економічне життя міст практично не відображалось на сторінках «Відомостей». Виняток становить лише праця К. Кухарського «Господарство 37 великих міських громадах із поглядом на їх майновий стан» [15]. Поява цієї праці також була обумовлена намірами Галицького сейму надати великим містам окремий устрій самоврядування. У праці відображена структура видатків і доходів, а також майновий стан міст станом на 1886 р. Додаткову цінність цій праці надає порівняння автором даних із 1874 р., що дає можливість простежити динаміку змін майнового стану міст.

Значно в меншому обсязі у «Відомостях...» відображено діяльність сільських громад. Найбільш цінним дослідженням є праця Я. Клечинського «Громадське життя в Галичині» [16], опублікована у 1878 р. У цій праці автор, ґрунтуючись на статистичних матеріалах, наданих повітовими відділами, подає цілісну картину стосунків в органах місцевого самоврядування на рівні сільських громад. Автор детально аналізує організацію та діяльність громадських рад, а також їхнє фінансове становище. Зокрема, у дослідженні наводяться дані про кількість радних без вибору в громадських радах, перелік посад та рід занять вільта та громадського писаря, кількість засідань громадських рад і відповідно кількість прийнятих ухвал. Фінансове становище характеризують дані про прибутки та видатки у громадах та дані про ті громади, в яких запроваджено додаткові місцеві податки. Цінність цієї праці посилюється її комплексним характером та тим, що вона стосується теренів усієї Галичини.

Певну джерелознавчу цінність становить праця Т. Пілата «Статистика громад і двірських обшарів» [17], опублікована у цьому ж році. Автор обмежився наведенням даних про громади зі статусом міста, містечка та села а також дані про двірські обшари – великі панські маєтки. Додаткову інформацію про громади надає наведена автором кількість будинків та кількість населення у громадах.

Секретарі сільських рад (писарі) були ключовою фігурою в органах самоврядування громад, поряд із їх керівниками. У багатьох випадках вони уособлювали собою орган самоврядування, фахова підготовка писаря визначала рівень ефективності роботи громадської ради. З. Паздро публікує ґрунтовну роботу «Громадські писарі в Галичині» [18]. Статистичні дані, наведені автором стосуються 3120 громадських писарів й містять інформацію про станову приналежність, рід занять, освіту та рівень оплати праці. Крім того праця містить дані про видатки громад на утримання громадських писарів. Як свідчать наведені автором дані, громадські писарі були найбільш високооплачуваними посадовими особами. Крім того, автор проводить порівняння кількості громадських писарів та їх прибутків в 1875 та 1900 рр. Загалом ця праця дає вичерпну інформацію про громадських писарів.

Кілька праць, опублікованих у «Відомостях...» дає певне уявлення про фінансовий стан сільських громад. Найбільш цінною серед них є праця З. Паздро, присвячена аналізу видатків громад на утримання громадських урядів [19]. Наведені дані свідчать, що на ці цілі йшло близько половини усіх видатків. Подібна проблематика досліджується у працях Й. Бартошевича [20] та С. Кашніци [21]. Останній аналізує рівень видатків і прибутків громад у Львівському повіті. Загалом, аналіз цих праць дозволяє зробити висновок про вкрай слабке фінансове становище сільських громад в Галичині, які, за невеликим винятком, були не спроможні до реалізації важливих соціальних проектів, витрачаючи половину коштів на утримання керівництва громад.

Таким чином, проведений аналіз масиву опублікованих на сторінках «Статистичних відомостей про крайові відносини» матеріалів, що відображають діяльність органів місцевого самоврядування в Галичині дають підстави оцінювати їх як цінне джерело з зазначеної проблеми. Їх цінність посилюється ще й тим фактом, що аналізовані публікації ґрунтуються на значному обсязі статистичного матеріалу, наданого авторам органами адміністративної влади.

Список використаних джерел

1. Panejko J. Ustrój samorządu terytorialnego w Polsce / J. Panejko // Jaworski W. Projekt konstytucji. – Cz. II: Załączniki. – Kraków: Leon Frommer, 1928. – S. 275–329.
2. Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.), ф. 19, оп. 1, спр. 152.
3. Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem (далі – D.U.Kr.). R. 1848–1916. – Kraków, 1866. – Cz. XI. – Nr. 19.
4. Pilat T. Czynności reprezentacyi powiatowych w r. 1872. – S. 1–66 / T. Pilat // Wiadomosci statystyczne o stosunkach krajowych. – Lwów, 1873. – 86 s.
5. Pilat T. Powiatowe dodatki do podatków rządowych. – S. 67–86 / T. Pilat // Wiadomosci statystyczne o stosunkach krajowych. – Lwów, 1873. – 86 s.
6. Starzecki A. Wydatki i przychody powiatów galicyjskich na podstawie zamknięć rachunkowych z r. 1884 wraz z poglądem na dodatki powiatowe od r. 1873 / A. Starzecki // Wiadomosci statystyczne o stosunkach krajowych. – T. X. – Z. II. – Lwów, 1888. – S. 74–110.
7. Pilat T. Ustrój reprezentacyi powiatowych w Galicyi i ostatnie wybory do tych reprezentacyi / T. Pilat // Wiadomosci statystyczne o stosunkach krajowych. – Roczn. I, Z. I. – Lwów, 1874. – 72 s.
8. Starzecki A. Urzędnicy galicyjskich wydziałów powiatowych w r. 1887 / A. Starzecki // Wiadomosci statystyczne o stosunkach krajowych. – T. X, Z. II. – Lwów, 1888. – S. 111–146.
9. Czołowski B. Urzędnicy galicyjskich Wydziałów powiatowych w r. 1894 / B. Czołowski // Wiadomosci statystyczne o stosunkach krajowych. – T. XV, Z. I. – Lwów, 1895. – S. 1–39.
10. Pilat T. Skład reprezentacyi miejskich w Galicyi w r. 1874 / T. Pilat // Wiadomosci statystyczne o stosunkach krajowych. – Roczn. I, Z. II. – Lwów, 1875. – 84 s.
11. Kasznica St. Skład wyznaniowy i zawodowy reprezentacyi gmin podlegających ustawom 1889 i 1896 r. w roku 1907 (w porównaniu ze stanem w roku 1874 / St. Kasznica // Wiadomosci Statystyczne o stosunkach krajowych. – T. XXII. – R. I. – Lwów, 1909. – 37 s.
12. Gaszyński Z. Skład ciał wyborczych w większych gminach miejskich w Galicyi na podstwie aktów wyborczych / Z. Gaszyński // Wiadomosci statystyczne o stosunkach krajowych. – T. XI. – Z. II. – Lwów, 1888. – S. 20–39.
- 13.

Gaszyński Z. Tablice statystyczne do reformy ordynacyi wyborczej dla miast / Z. Gaszyński // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – T. XIII, Z. III. – Lwów, 1893. – S. 1–26. 14. Kucharski K. Stan urzędników w 37 większych miastach wraz z ogólnym poglądem na regulaminy Rad i Zwierzchności gminnych / K. Kucharski // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – T. XI. – Z. I. – Lwów, 1888. – S. 1–43. 15. Kucharski K. Gospodarstwo 37 większych gmin miejskich wraz z poglądem na ich stan majątkowy / K. Kucharski // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – T. XI, Z. I. – Lwów, 1888. – S. 1–35. 16. Kleczyński J. Życie gminne w Galicyi / J. Kleczyński // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – R. IV. – Lwów, 1878. – S. 97–279. 17. Pilat T. Statystyka gmin i obszarów dworskich w Galicyi / T. Pilat // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – Roczn. IV. – Lwów, 1878. – S. 47–96 s. 18. Pazdro Z. Pisarze gminni / Z. Pazdro // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – T. XVIII, Z. II. – Lwów, 1901. – 96 s. 19. Pazdro Z. Wydatki administracyjne w gminach podlegających ustawie gminnej z r. 1866 / Z. Pazdro // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – T. XIX. – Z. II. – Lwów, 1903. – S. 1–26. 20. Bartoszewicz J. Siła podatkowa gmin wiejskich w Galicyi / J. Bartoszewicz // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – T. XIX. – Z. II. – Lwów, 1903. – S. 29–37. 21. Kasznica St. Wydatki i dochody gmin podlegających ustawie gminnej 1866 r. w r. 1907. Gmine w powiecie lwowskim położone // St. Kasznica // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – T. XXII. – Z. II. – Lwów, 1909. – 30 s.

Николай Иванык

«WIADOMOŚCI STATYSTYCZNE O STOSUNKACH KRAJOWYCH» («СТАТИСТИЧЕСКИЕ ИЗВЕСТИЯ О КРАЕВЫХ ОТНОШЕНИЯХ») КАК ИСТОЧНИК ИЗ ИСТОРИИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ГАЛИЧИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.

В статье проанализированы и систематизированы материалы многотомного издания, которые отражают процесс создания, попыток реформирования и деятельность органов местного самоуправления в Галичине во второй половине XIX – начале XX в. Материалы касаются уездных, городских и сельских советов а также их исполнительных органов в политической и социально-экономической сферах общественной жизни галицкого общества.

Ключевые слова: Галичина, община, уездные советы, городские советы, местное самоуправление.

Mykola Ivanyk

«WIADOMOŚCI STATYSTYCZNE O STOSUNKACH KRAJOWYCH» («STATISTICAL INFORMATION ABOUT REGIONAL RELATIONS») AS A SOURCE FROM THE HISTORY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT OF GALYCHYNA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY – THE EARLY 20TH CENTURY

The article systematizes and analyzes the materials of the multivolume edition reflecting the process of formation, attempts to reform and the activity of the local self-government of Galychyna in the second half of the 19th – the early 20th century. The materials refer to the activities of district, city and village councils and their executive bodies in the political, social and economic spheres of the Galician society life.

Key words: Galychyna, community, local self-government, district councils, city councils.